

Ю. Левіна, здобувачка кафедри теорії держави і права Національної юридичної академії України імені Ярослава Мудрого

Інститути демократії в умовах розвитку громадянського суспільства

У політичній сфері демократія постає саморегулюючою системою, яка складається з різноманітних соціальних інститутів. Неодмінною перевагою існування демократії є її спрямування на забезпечення побудови державної влади на основі принципів гласності, виборності, підконтрольності, поділу влади на гілки, плюралізму, прийняття рішень більшістю з урахуванням прав та інтересів меншості. Унікальність інститутів демократії виявляється в тому, що, відповідаючи основоположним потребам людини, вони здатні забезпечити реалізацію прав і свобод особи на основі самоповаги і відповідальності за своє життя.

Процес модернізації суспільних відносин є однією з характерних ознак сучасного державно-правового розвитку України. Його перспективи визначаються спроможністю демократичного політичного режиму вирішувати проблеми інституціоналізації громадянського суспільства. Важливою ознакою політичної модернізації є здатність держави до структурних змін в усіх сферах суспільного життя при збереженні стабільності суспільства, а також залучення широких верств населення у політичний процес.

У державно-правовому механізмі модернізації суспільних відносин важливу роль відіграє проблема становлення і розвитку інститутів демократії. Ці питання досліджуються українськими вченими як у галузі правознавства, так і в політології, соціології та інших гуманітарних науках. Зокрема, певний інтерес становлять монографії та колективні наукові праці В. Баркова, С. Бобровика, О. Богинича, В. Горбатенка, Т. Довгуня, А. Колодія, О. Онищенко, О. Петришина, П. Рабіновича, Ф. Рудича, М. Рябчика, О. Скрипнюка, М. Цвіка, Л. Шипілова та ін.

Дослідження проблем урегулювання внутрішніх суперечностей, переоцінка можливостей, формулювання нових теоретичних засад політичної модернізації дають змогу проаналізувати специфіку процесу розвитку інститутів демократії в умовах становлення громадянського суспільства.

Громадянське суспільство є системою, яка складається з кількох частин. Це, по-перше, громадські організації (інститути), які виконують соціальні функції; по-друге, механізми взаємодії між суспільством та державою; по-третє, механізми контролю суспільством владних структур держави.

У сучасній науковій літературі не існує єдиної думки щодо чітких критеріїв визначення інституту демократії. Аналіз усталених трактувань дає можливість визначити цей інститут, з одного боку, як комплекс принципів та норм, формальних і неформальних правил, котрі регулюють процеси у сфері політики¹, а з другого — як специфічну форму організації владної діяльності та сталий засіб впорядкованості політичних відносин, що забезпечують стабільне, тривале функціонування політичної організації суспільства як важливого елемента політичної системи².

Із наведених визначень бачимо, що інститути демократії — це явища і процеси політичного життя суспільства, до яких належать як самі політичні установи, так і процеси їх упорядкованого функціонування. Тобто інститут демократії можна визначити як специфічну форму самоорганізації громадян, що забезпечує регулювання політичних процесів за участю держави, керуючись правовими нормами і принципами. Процес закріплення та визнання основними елементами правових норм, процедур, цінностей та еталонів політичної поведінки, а також засобів контролю за їх дотриманням є інституціоналізацією³. Цей аспект досліджують А. Колодій, А. Карась, С. Кириченко та інші вчені. Вони вважають, що процес інституціоналізації громадянського суспільства відбувається через формування інститутами світоглядної системи цінностей; входження до чинної правової системи суспільства; ініціювання нових та вдосконалення чинних законодавчих актів, покликаних забезпечувати функціонування і розвиток інститутів демократії. Головними перешкодами на шляху інституціоналізації громадянського суспільства в Україні, на думку А. Колодія, є розчарування та зневіра населення у демократичних інститутах, недостатній рівень дієвого судового захисту громадян, перехідність

¹ Политология : словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М., 2001. – С. 98.

² Політична наука : Словник: категорії, поняття, терміни / за ред. В. Кухти. – Львів, 2003. – С. 172.

³ Политология : словарь-справочник / М. А. Василик, М. С. Вершинин и др. – М., 2001. – С. 98.

соціальної структури, бідність широкого загалу, низький рівень правової культури¹.

Важливим моментом становлення інститутів демократії є визнання суспільством факту їх існування, а також визнання їх можливостей реагувати на процеси, які відбуваються в суспільстві, позитивно впливати на їх перебіг. Отже, механізм розвитку інститутів демократії інкорпорує інтерактивні механізми, що потребують суспільного визнання і легітимації. Перш за все — з боку державних інституцій², а також із боку інститутів громадянського суспільства.

Механізми взаємодії демократичних інститутів держави та інститутів громадянського суспільства науковці розглядають у кількох аспектах. З позиції юридичної науки, громадянське суспільство є такою моделлю суспільного розвитку, яка пропонує збалансований взаємоконтроль і взаємообмеження державних органів і недержавних утворень (інститутів громадянського суспільства), для того щоб діяльність державних органів завжди перебувала в полі зору недержавних структур, які повинні діяти в межах закону та враховувати об'єктивні потреби держави³. З позиції соціології, громадянське суспільство — це особливе об'єднання індивідів, якому притаманні, з одного боку, високий рівень автономії від соціуму взагалі і від держави зокрема, а з другого — здатність конструктивно спілкуватися з іншими особистостями заради суспільного миру⁴. У політологічних дослідженнях вирізняються три моделі взаємодії демократичних інститутів держави і громадянського суспільства: конфронтаційна, патерналістська та консенсусна⁵.

Державні демократичні інститути та інститути громадянського суспільства, попри різницю між собою, мають єдину мету — консолі-

¹ Колодій А. Перешкоди на шляху інституціалізації громадянського суспільства в Україні / А. Колодій // Суспільні реформи та становлення громадянського суспільства в Україні : матеріали наук.-практ. конф. за міжнародною участю, Київ, 30 трав. 2001 р. ; Укр. Акад. держав. управління при Президентові України. – Т. 1–3. – К., 2001. – 276 с.

² Громадянське суспільство в Україні: проблеми становлення / В. Ф. Сіренко, В. І. Тимошенко, Т. І. Ковальчук та ін. – К., 1997. – С. 92–104.

³ Див.: Нерсесянц В. С. На путях к праву: от социализма к постсоциализму / В. С. Нерсесянц // Сов. государство и право. – 1991. – № 2. – С. 61–69.

⁴ Див.: Войтенко Т. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання / Т. О. Войтенко, О. С. Гончарук, Ю. О. Привалов ; відп. ред. Ю. Саєнко. – К., 2002. – С. 5.

⁵ Див.: Онищенко О. Громадянське суспільство: тенденції становлення / О. Онищенко // Наука і суспільство. – 2002. – № 1/2.

дувати суспільство. Але механізми консолідації, як і механізми внутрішньої взаємодії, у них різні. Політизація деяких інститутів громадянського суспільства (церква, ЗМІ) обумовлена тим, що держава не забезпечує умов для їх нормального функціонування. Тому деякі інститути активно вступають у політичний процес. За умов розвинутого громадянського суспільства та правової держави кожен інститут демократії повинен виконувати притаманні тільки йому функції.

На відміну від західних демократичних держав, де взаємодія між демократичними інститутами держави та інститутами громадянського суспільства віддзеркалює баланс сил та групових інтересів, який склався в результаті еволюції демократії, у сучасній Україні характер взаємин держави та інститутів громадянського суспільства тільки визначається. Окреслюється тенденція до визнання та простежується зацікавленість держави у діяльності цих інститутів. Утім ця зацікавленість є доволі апатичною, оскільки держава ще не відчуває реальної користі від діяльності цих інститутів, а інститути, у свою чергу, не докладають достатніх зусиль, аби змінити ставлення до себе. Взаємини між ними частіше будуються на необхідності спонсорувати діяльність громадських інститутів, хоча могли б активніше лобювати інтереси певних верств населення.

Однією зі складних проблем є недостатнє інформування населення про діяльність інститутів громадянського суспільства: українські ЗМІ не приділяють належної уваги процесам їх створення та діяльності. Просвітницька діяльність у зрозумілій та переконливій формі, яка мотивує і стимулює розвиток громадських ініціатив, має бути поставлена на системну основу.

Процес модернізації політичної сфери характеризується створенням диференційованої політичної структури з високою спеціалізацією ролей та інститутів. У цьому аспекті слід розглядати розширення взаємодії виконавчої влади з громадськими інституціями не як самоціль або чергову кампанію щодо взаємодії з громадськістю, а як постійну діяльність з використання величезного потенціалу громадських об'єднань, створення умов для якнайкращого задоволення потреб громадян у різних сферах суспільного життя.

Одним із факторів ефективності політичної модернізації є створення багаторівневої системи відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства. Однак на цьому шляху є суттєві перешкоди. По-перше, ще не створено повноцінної норматив-

ної бази, яка б регламентувала діяльність інститутів громадянського суспільства, а також держави як посередника в розв'язанні конфліктних ситуацій у громадянському суспільстві¹. По-друге, дається взнаки низький рівень довіри громадян до діяльності інститутів громадянського суспільства, незадовільною є взаємодія цих інститутів з органами місцевої влади; відносно невисокий рівень конкурентності інститутів громадянського суспільства, брак чіткого розподілу сфер впливу між ними.

Одним із них є створення концепції ефективної взаємодії на горизонтальному та вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства з чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів. Ці програми мають бути зорієнтовані на ефективне співробітництво з державними структурами та максимально стимулювати розвиток громадських ініціатив.

Експерти зазначають, що найвищий рівень плідної співпраці існує між такими парами структур: органи місцевого самоврядування — органи державної влади; органи місцевого самоврядування — політичні партії та рухи; органи державної влади — політичні партії та рухи. Тобто співпрацюють структури, що репрезентують сферу управління суспільством на різних рівнях².

Становлення інститутів громадянського суспільства обумовлюється також потребами населення в реалізації професійних, аматорських і громадських інтересів. У цій сфері інститути громадянського суспільства, як свідчить досвід, діють ефективніше, ніж державні органи. Цьому сприяє властива їм гнучка система управління, здатність швидко адаптуватися до умов, що динамічно змінюються, певна незалежність від рішень державних організацій.

В Україні існує велика кількість недержавних організацій — понад 40 тисяч. Більшість з них опікується кількома видами діяльності, що дає їм змогу добре пристосовуватися до соціально-економічних умов і потреб потенційних клієнтів. Саме така багатовекторна природа дозволяє їм розширювати соціальну базу³.

¹ Див.: Боднар А. Гражданское общество: проблемы интерпретации / А. Боднар // Политология вчера и сегодня. Вып. 3. – М., 1991. – С. 74.

² Див.: Войтенко Т. О. Громадянське суспільство в Україні: аналіз соціального конструювання / Т. О. Войтенко, О. С. Гончарук, Ю. О. Привалов ; відп. ред. Ю. Саєнко. – К., 2002. – С. 48.

³ Громадянське суспільство в Україні : аналітичний звіт / уклад. Я. Бачинський, О. Степний, В. Полуйко та ін. – К., 2003. – С. 5.

Для зацікавлення державних структур діяльністю інститутів громадянського суспільства необхідно активізувати роботу громадських організацій і визначити пріоритетні напрями їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів, наприклад, з питань соціальної підтримки населення, реалізації ініціатив молоді, активізації участі батьків у роботі з дітьми і підлітками тощо. Для України, що переходить до ринкових відносин, важливого значення набуває функціонування інститутів громадянського суспільства насамперед у галузі соціальних ініціатив та правозахисних послуг, що обумовлюється складністю соціально-економічних проблем перехідного періоду.

Однією з тенденцій трансформації суспільного життя є процес політичної модернізації. Перспективи її залежать від спроможності державного режиму визначати і вирішувати першорядні проблеми громадян. Однією з таких проблем і є формування структур громадянського суспільства. Громадянське суспільство — це простір соціальної взаємодії, що складається зі сфери особистих інтересів суспільних рухів і публічної комунікації. Але громадянське суспільство — це і спроба об'єднати широкий спектр діяльності агентів, незалежних від держави, спрямованої на те, щоб «відсунути державу, розширити вплив громадянського суспільства»¹.

Виходячи з цього, можна зробити висновки, що для подальшого розвитку інститутів демократії в Україні необхідно:

1. Урегулювати на законодавчому рівні багаторівневу систему відносин між органами державної влади та інститутами громадянського суспільства.

2. Шляхом узагальнення результатів теоретичних досліджень створити концепцію ефективної взаємодії на горизонтальному і вертикальному рівнях усіх структур громадянського суспільства із чітко зорієнтованою діяльністю та функціями усіх його інститутів.

3. Провідними осередками діяльності інститутів демократії повинні стати місцеві структури (територіальні громади, ради, органи самоорганізації населення), яким простіше представляти інтереси окремих громадян.

4. Для активізації роботи громадських організацій необхідно визначити пріоритетні напрями їх діяльності. Передати або частково делегувати їм окремі функції державних органів (особливо у соціальній сфері, спорті, культурній діяльності).

¹ Громадянське суспільство в Україні : аналітичний звіт / уклад. Я. Бачинський, О. Степний, В. Полуйко та ін. – К., 2003. – С. 5.

5. Забезпечити інформованість населення про діяльність інститутів демократії з альтернативних джерел. Висвітлювати у ЗМІ роль відповідних інститутів у соціальному житті громадян, для формування позитивної громадської думки проводити на телебаченні зустрічі, «круглі столи», дискусії представників громадських організацій із представниками гілок влади.

Отже, у сучасній Україні надзвичайно актуальним залишається активізація процесу модернізації політичної системи, у межах якої громадянське суспільство повинно бути представлено не лише окремими інститутами, які діють у країні, а й колективними суб'єктами політичного процесу, що розвиваються самостійно за сприяння держави.